

Masterthesis orthopedagogiek

Universiteit Utrecht

De ontwikkeling van schoolangst en separatieangst:
verschillen naar afkomst en sekse

Studenten: D. Bloemscheer (3091325)
J. Verburg (3011674)

Opleiding: Master orthopedagogiek, Universiteit Utrecht

Werkveld: Jeugdzorg

Thesisbegeleiders: Dhr. dr. Q.A.W. Raaijmakers
Dhr. dr. W.W. Hale

Datum: Juni 2010

SAMENVATTING

Achtergrond. Uit recente literatuur komt naar voren dat separatieangst en schoolangst met elkaar in verband staan. In verschillende onderzoeken wordt gevonden dat etnische minderheden meer angst ervaren dan de meerderheidsgroep en dat meisjes over het algemeen een hoger angstniveau hebben dan jongens, maar niet alle onderzoeken vinden deze verschillen. Deze vormen van angst kunnen grote gevolgen hebben voor het dagelijks functioneren van adolescenten, ook op latere leeftijd. Weinig onderzoek richt zich op de *ontwikkeling* van specifieke angstsymptomen als separatieangst en schoolangst. Daarnaast is weinig onderzoek in Nederland gedaan. **Doel.** Het doel van dit onderzoek is om te bekijken of er verschillen bestaan in de ontwikkeling van separatieangst en schoolangst tussen autochtone en allochtone scholieren in Nederland en tussen jongens en meisjes. **Methode.** 432 scholieren van verschillende havo en vwo scholen in Nederland hebben twee keer een vragenlijst ingevuld waarvan een onderdeel gericht is op verschillende angstsymptomen. Om de onderzoeksvragen te beantwoorden is gebruik gemaakt van een repeated measures design. **Resultaten.** Uit de resultaten komt naar voren dat er geen sprake is van interactie-effecten. Wel werden hoofdeffecten gevonden van tijd, afkomst en sekse. **Conclusie.** Uit de resultaten kan geconcludeerd worden dat er geen verschil is in de ontwikkeling van separatieangst en schoolangst tussen scholieren van verschillende etnische achtergronden en tussen jongens en meisjes. Bij de verschillende groepen bleef schoolangst gelijk en nam separatieangst af. Verder werd geconcludeerd dat allochtone scholieren een hoger niveau van separatieangst en schoolangst ervaren dan autochtone scholieren en dat meisjes meer separatieangst ervaren en jongens meer schoolangst.

Keywords: Separatieangst, schoolangst, afkomst, sekse, adolescentie.

INTRODUCTIE

In dit artikel worden verschillen in angstontwikkeling onderzocht tussen allochtone en autochtone adolescenten op middelbare scholen in Nederland. Ook worden verschillen tussen jongens en meisjes hierin betrokken. Specifiek wordt gekeken naar de ontwikkeling van separatieangst en schoolangst bij deze groep adolescenten. Allereerst zal uiteengezet worden welke eerdere onderzoeksuitkomsten op het gebied van separatieangst en schoolangst zijn

gevonden, waarna de relatie tussen deze twee vormen van angst wordt bekeken aan de hand van recente literatuur. Er wordt daarbij specifiek gekeken naar de factoren afkomst en sekse. Vervolgens wordt het huidige onderzoek beschreven en in verband gebracht met de resultaten uit eerder gevonden studies. Er wordt afgesloten met een conclusie met aanbevelingen voor toekomstig onderzoek naar angstonwikkeling bij adolescenten.

Separatieangst en schoolangst komen veel voor bij scholieren. Het ontstaan van deze problemen komt voor een groot deel overeen. In de DSM IV (American Psychiatric Association, 2000) is de separatieangststoornis opgenomen als aparte categorie. Kinderen met een separatieangststoornis hebben extreme angst om gescheiden te worden van hun primaire hechtingsfiguur en/of thuis (Wicks-Nelson & Israel, 2006). Eén van de domeinen waar een separatieangststoornis zichtbaar is, is op school. Schoolweigering is één van de acht symptomen van een separatieangststoornis en heeft betrekking op extreme angst voor school onder scholieren (Wicks-Nelson & Israel, 2006). Echter, maar drie van de acht symptomen zijn nodig om een separatieangststoornis te diagnosticeren. Dus niet alle kinderen met een separatieangststoornis laten schoolweigering zien. Tevens laten niet alle kinderen die school weigeren separatieangst zien. Deze kinderen kunnen dan ook een sociale fobie hebben of een andere angststoornis. Dit bemoeilijkt het diagnosticeren van een separatieangststoornis (Wicks-Nelson & Israel, 2006).

Separatieangst

Separatieangst is een normaal verschijnsel in de ontwikkeling van een kind. Van de leeftijd van ongeveer acht tot 24 maanden huilen kinderen wanneer ze gescheiden worden van hun verzorger (Wicks-Nelson & Israel, 2006). De piek hierbij ligt zo rond de dertien maanden en de angst is groter wanneer het kind zich in een onbekende omgeving bevindt (Poulton, Milne, Craske & Menzies, 2001). Separatieangst is niet afhankelijk van de cultuur waarin het kind opgevoed wordt, van de sekse van de opvoeder en de tijd die het kind voor de scheiding heeft doorgebracht met de hechtingsfiguur (Kagan, Kearsley & Zelazo, 1978, zoals geciteerd in Poulton et al., 2001). Separatieangst wordt in een normale ontwikkeling minder naar mate een kind ouder wordt. Wanneer een kind een separatieangststoornis heeft, wordt de angst om gescheiden te zijn van de hechtingsfiguur of thuis in de loop der tijd niet minder of is deze heel extreem (Wicks-Nelson & Israel, 2006). Een separatieangststoornis is met een prevalentie van drie tot twaalf procent één van de meest voorkomende angststoornissen bij kinderen. Er is sprake van een hoge comorbiditeit van separatieangst met andere stoornissen

(Doobay, 2008). Kinderen met een separatieangststoornis voldoen vaak ook aan diagnostische criteria voor andere (angst)stoornissen, voornamelijk een gegeneraliseerde angststoornis (Wicks-Nelson & Israel, 2006), maar ook gedragsproblemen, eetstoornissen en depressie (Ollendick, Lease & Cooper, 1993). Sommige onderzoeken laten zien dat de prevalentie onder meisjes groter is dan die onder jongens, maar andere onderzoeken laten geen sekseverschillen zien (Poulton et al., 2001). Bij kinderen met separatieangst worden de symptomen vaak steeds ernstiger. De meeste kinderen lijken echter van hun separatieangst af te komen (Wicks-Nelson & Israel, 2006). Poulton en collega's (2001) vonden in hun onderzoek dat geplande scheidingsmomenten rond negen jaar samenging met minder symptomen van separatieangst op achttienjarige leeftijd.

Enkele kenmerken van separatieangst zijn dat kinderen zich vastklampen aan de ouders of andere hechtingfiguren, nachtmerries hebben en/of last hebben van somatische klachten zoals duizeligheid, hoofdpijn, buikpijn en misselijkheid. Oudere kinderen kunnen klagen dat ze zich niet goed voelen, denken aan ziekten of drama's die hen of hun opvoeder kunnen overkomen, apatisch en/of depressief worden, geen zin hebben om iets met hun vrienden te doen of dreigen om zichzelf iets aan te doen, vaak als een middel om scheiding van de hechtingsfiguur te voorkomen (Wicks-Nelson & Israel, 2006).

Schoolangst

Voor sommige kinderen is naar school gaan zo stressvol, dat ze er veel moeite mee hebben om te gaan. Deze stress kan leiden tot langdurige afwezigheid van school (Burke & Silverman, 1987; King, Ollendick & Tjonge, 1995, zoals geciteerd in King & Bernstein, 2001). Schoolweigerig komt naar schatting voor bij één tot twee procent van de populatie. Het komt even vaak voor bij jongens als bij meisjes en is niet leeftijdsafhankelijk (Wicks-Nelson, & Israel, 2006). Het komt vaak voor bij grote veranderingen in het leven van een kind. Bij jongere kinderen is het probleem vaak gerelateerd aan separatieangst, maar oudere kinderen hebben meestal meer complexe vormen van schoolweigerig (Wicks-Nelson & Israel, 2006).

In de literatuur worden verschillende termen gebruikt voor kinderen die angstig zijn voor school en niet naar school willen. Zo wordt vaak de term *schoolweigerig* gebruikt, maar ook de termen *schoolfobie*, *schoolangst* en *spijbelen* komen voor. Al deze termen verwijzen naar een patroon van vermijding van school en het weigeren om naar school te gaan (Fujita et al., 1999; Kearney, 2007). Broadwin (1932) introduceerde de term *schoolfobie*. King en Bernstein (2001) en Prabhuswamy, Srinath, Girimaji, en Seshadri (2007) geven aan dat zij de

term *schoolweigering* prefereren, omdat deze term volgens hen beschrijvend en goed begrijpelijk is. King en Bernstein (2001) leggen het weigeren van schoolgaan uit als moeite hebben met het naar school gaan, wat in verband staat met emotionele stress, in het bijzonder angst en depressie. Termen als *schoolfobie* en *scheidingsangst* worden vaak door elkaar gebruikt met *schoolweigering*. In dit artikel zal gebruik worden gemaakt van de term *schoolangst*, omdat dit alle groepen samen neemt die kinderen omschrijven die angst hebben om naar school te gaan. De groep *spijbelaars*, zoals Kearney en Silverman (1990, zoals geciteerd in Elliott, 1999) beschrijven, wordt in dit artikel buiten beschouwing gelaten, omdat er bij hen geen sprake is van angst. Deze groep weigert school, omdat zij op deze manier beloond worden met dingen doen die ze leuker vinden dan op school zijn, zoals televisie kijken of met vrienden afspreken.

Bernstein, Svingen en Garfinkel (1990) onderzochten in hoeverre het gezinsfunctioneren en ouder-kindrelaties een rol spelen in het ontstaan van schoolangst. Zij concludeerden dat er sprake was van een disfunctie in de ouder-kindrelatie in deze gezinnen, voornamelijk in de moeder-kindrelatie. Deze onderzoekers geven nog andere mogelijke oorzaken die een rol zouden kunnen spelen bij het ontstaan van schoolangst. Zo kan het zijn dat het gedrag een gevolg is van slechte aanpassing aan een nieuwe rol, bijvoorbeeld bij de geboorte van nieuw broertje of zusje, naar een nieuwe school gaan, de afwezigheid of het overlijden van een familielid of na een verhuizing. Rollen van ouder en kind zijn in deze gezinnen soms slecht afgebakend. Het kan zijn dat de regels binnen het gezinsleven inconsistent zijn. Daarnaast kan het ook te maken hebben met een conflict tussen het waardesysteem van het gezin vanuit de culturele achtergrond en het waardesysteem van de maatschappij waarin het gezin leeft (Bernstein et al., 1990). Hayward en collega's (1995) geven aan dat ouderlijke psychopathologie, temperament van het kind en ziekte-ervaringen in de kindertijd allemaal geassocieerd zijn met een hogere sociale angst in de adolescentie.

Relatie separatieangst en schoolangst

Prabhuswamy en collega's (2007) noemen schoolangst een symptoom, geen diagnose op zichzelf. Vandaag de dag wordt schoolangst geassocieerd met angststoornissen en bij adolescenten ook met depressieve stoornissen (King & Bernstein, 2001). De bevinding dat schoolangst een symptoom is van onder andere deze stoornissen versterkt het standpunt dat verschillende onderzoekers hebben, namelijk dat separatieangst niet standaard aanwezig is bij kinderen met schoolangst (McShane, Walter & Rey, 2001). Voor het gedrag wat bij

schoolangst hoort, hebben Berg, Nichols, and Pritchard (1969) de volgende criteria opgesteld (Prabhuswamy et al., 2007; Elliott, 1999; Kearney, Eisen & Silverman, 1995):

- veel moeite met het naar school gaan, wat vaak resulteert in langdurige afwezigheid;
- erge emotionele stress, wat zich uit in overdreven angstigheid, woedeaanvallen, droevigheid of somatische klachten zonder duidelijke lichamelijke oorzaak;
- ouders zijn ervan op de hoogte dat hun kind thuisblijft tijdens schooluren, in tegenstelling tot de ouders van de groep spijbelaars;
- het kind vertoont geen duidelijk antisociaal gedrag.

Kearney (2001, zoals geciteerd in Kearney, 2002) is van mening dat schoolangst naar voren komt door verschillende vormen van algemene en sociale angsten, lichamelijke klachten, depressiviteit, moeheid, angst, niet willen meewerken, woedeaanvallen, weglopen van school of thuis en agressie. Schoolangst kan geïdentificeerd worden door de aanwezigheid van sterke emotionele reacties om het schoolgaan te voorkomen. Zowel ouder als kind is echter overtuigd van het belang van schoolgaan. Klinische symptomen zoals emotionele stress, lichamelijke klachten zonder duidelijke oorzaak, onjuiste en disfunctionele gedachten, subjectieve ervaringen van angst en duidelijke vermijdingsreacties vallen hieronder (Martin, Cabrol, Bouvard, Lepine & Mouren-Simeoni, 1999).

Veel klinici erkennen dat schoolangst kan komen door scheidingsproblemen, angst om moeder of thuis te verlaten, of extreme angst naar aanleiding van een schoolse factor (Last, Francis, Hersen, Kazdin & Strauss, 1987a, zoals geciteerd in Martin et al., 1999). Het is dus niet zo, zoals hierboven al aangegeven, dat ieder kind met schoolangst altijd een separatieangststoornis heeft. Schoolangst is een symptoom van meerdere stoornissen (Prabhuswamy et al., 2007; McShane et al., 2001). In hoeverre scheidingsangst verantwoordelijk is voor schoolangst is een discussiepunt. Sommige onderzoekers leggen de nadruk op de thuissituatie als oorzaak van schoolangst, anderen leggen de nadruk weer meer op factoren in de schoolcontext zelf als bron van angst (Elliott, 1999). Tegenwoordig bestaat het beeld dat een kind met schoolangst de scheiding van huis en ouders probeert te voorkomen of dat het school vermijdt door angst met betrekking tot die setting. Scheidingsangst kan op deze manier gezien worden dat het vaak de vorm aanneemt van schoolfobie of schoolangst (Kearney et al., 1995). Kearney en Silverman (1990, zoals geciteerd in Elliott, 1999) spreken van vier categorieën op basis van de functie van het schoolweigerende gedrag:

- (1) vermijden van specifieke angst of algemene angstigheid gerelateerd aan schoolsetting, zoals toiletten, gangen, maken van toetsen, bepaalde leerkrachten;
- (2) ontsnappen aan aversieve sociale situaties, problemen gebaseerd op negatieve relaties met anderen (leerkrachten of medeleerlingen);
- (3) aandachtvragend gedrag of scheidingsangst. Dit uit zich in lichamelijke klachten of woedeaanvallen die tot doel hebben thuis te mogen blijven;
- (4) beloningen te vinden in het niet naar school gaan. Op deze manier kan het kind televisie kijken of andere dingen doen die het liever doet dan op school zijn (spijbelaars).

Gevolgen van separatieangst en schoolangst

Separatieangst en schoolangst kunnen tot verschillende problemen leiden, zowel op korte als op lange termijn. Op korte termijn veroorzaakt het niet naar school gaan stress in de thuissituatie (Flakierska-Pranquin, Lindström & Gillberg, 1997; Pina, Zerr, Gonzales, & Ortiz, 2009; Prabhuswamy et al., 2007; Bernstein & Borchardt, 1996). Ouders beseffen het belang van het naar school gaan voor hun kind, maar ervaren wellicht onmacht in het naar school krijgen van het kind. Daarnaast heeft het veel negatieve gevolgen voor het kind zelf. Allereerst missen deze kinderen veel lesstof door de vele uren afwezigheid, waardoor hun academische ontwikkeling beperkt wordt (Flakierska-Pranquin et al., 1997; McShane et al., 2001; Prabhuswamy et al., 2007). Kinderen met een separatieangststoornis hebben daarnaast vaak meer leerproblemen en geheugenproblemen dan kinderen zonder separatieangst (Toren et al., 2000) en zij ondervinden tevens problemen op sociaal gebied (Ollendick et al., 1993). Schoolangst kan leiden tot falen op academisch gebied en schooluitval, wat tot gevolg kan hebben dat deze kinderen minder mogelijkheden hebben tot het volgen van een hoge vervolgopleiding. Dit heeft op langere termijn invloed op hun latere beroepsleven (Flakierska-Pranquin, Lindstrom, & Gillberg, 1997; Buitelaar, van Andel & Duyx, 1994, zoals geciteerd in King & Bernstein, 2001). Daarnaast heeft het hebben van separatieangst en/of schoolangst effect op de psychosociale ontwikkeling van het kind (Flakierska-Pranquin et al., 1997; McShane et al., 2001; Ollendick et al., 1993; Prabhuswamy et al., 2007; Simon & Bögels, 2009). Deze jongeren laten vaak slechte sociale vaardigheden en sociale isolatie zien (Pina et al., 2009). Flakierska-Pranquin en collega's (1997) concludeerden dat mensen met een schoolfobie meer psychiatrische hulp behoeven in hun latere leven en dat 14% van de onderzochte mensen met schoolangst met een gemiddelde leeftijd van 34 jaar nog bij hun ouders woonden en minder kinderen van zichzelf hadden dan de controlegroepen. De onderzoekers gaven als mogelijke conclusie dat de personen uit de groep met schoolfobie een

bepaalde cirkel van sociale relaties om zich heen hebben en dat de gevolgen van een schoolfobie in de kindertijd lange aanhouden.

Om te voorkomen dat kinderen met schoolangst deze gevolgen ondervinden en te zorgen dat het kind weer vroeg naar school terugkeert, is het van belang dat de schoolangst op een vroeg moment herkend wordt. Het is wenselijk dat de behandeling toegespitst wordt op de individuele patiënt (McShane et al., 2001). Daarnaast moet de interventie passend zijn bij de culturele achtergrond van de patiënt (Prabhuswamy et al., 2007). Als schoolangst een onderdeel is van een separatieangststoornis is het van belang dat de behandeling hiervan multidisciplinair is (Doobay, 2008). Dit houdt in dat zowel een therapeut, familie als school wordt betrokken in de behandeling. Cognitieve therapie lijkt hierbij het meest effectief.

Schoolangst, separatieangst en afkomst

Er zijn verschillende onderzoeken gedaan naar de relatie tussen etniciteit/afkomst en schoolangst en separatieangst. Wanneer het gaat over etnische minderheden in vergelijking tot de meerderheidsgroep van een land, zoals in het huidige artikel onderzocht wordt, wijzen eerdere onderzoeken vaak uit dat minderheidsgroepen meer angst laten zien dan de meerderheidsgroep (Safren et al., 2000).

Lyon en Cotler (2007) deden onderzoek in de Verenigde Staten naar schoolweigeringsgedrag tussen blanke studenten en studenten van etnische minderheden. Zij geven aan dat er een groeiend verschil is tussen deze groepen. Studenten die tot etnische minderheden behoren, verzuimen namelijk problematisch vaak van school. Dit zou volgens hen wellicht kunnen komen doordat gezinnen die tot een etnische minderheid behoren doorgaans minder snel hulp zoeken in de geestelijke gezondheidszorg of deze hulpverlening voortijdig afbreken. Hierdoor wordt hun afwezigheid gelabeld als spijbelen, terwijl het wellicht een psychische oorzaak heeft. Er kan ook sprake zijn van onderdiagnose van angststoornissen bij bepaalde bevolkingsgroepen, door de manier waarop symptomen geconceptualiseerd worden in bepaalde instrumenten (Comino, Silove, Manicavasagar, Harris & Harris, 2001). Ginsburg en Silverman (1996) onderzochten de verschillen tussen Spaans-Amerikaanse kinderen en blanke kinderen op het gebied van angst. De twee groepen hadden een even hoog percentage van schoolweigerering. De onderzoekers concludeerden dat de groepen veel overeenkwamen, maar dat de Spaans-Amerikaanse kinderen vaker de diagnose separatieangststoornis kregen. Een mogelijke verklaring die zij hiervoor geven, is dat de groepen verschillen op familiewaarden met betrekking tot *independence* tegenover *interdependence*. *Independence* houdt in dat iemand mentaal en fysiek een apart individu is,

terwijl met *interdependence* juist het menselijk functioneren inhoudt dat te maken heeft met de verbondenheid met anderen. Gezinnen van Spaans-Amerikaanse afkomst hechten doorgaans meer waarde aan het groepswezijn dan aan het individu (Raeff, 2010). De kinderen uit deze groep zijn hierdoor wellicht meer gewend aan het samenzijn met hun ouders, wat tot gevolg kan hebben dat zij meer moeite hebben met scheidingsmomenten van hun ouders. Bumham en Lomax (2009) concludeerden dat blanke kinderen in de basisschoolleeftijd meer school- en familiegerelateerde angsten hadden dan Afro-Amerikaanse kinderen. Afro-Amerikaanse kinderen hadden, samen met Spaans-Amerikaanse kinderen, meer angst voor enge dingen dan blanke kinderen.

De voorgaande besproken onderzoeken naar angstsymptomen zijn gebaseerd op Amerikaanse bevolkingsgroepen, waardoor de conclusies niet generaliseerbaar zijn naar Europese of Nederlandse groepen. De Wit en collega's (2007) hebben onderzoek gedaan naar verschillen in angstsymptomen en depressieve symptomen tussen Nederlanders, Marokkanen, Turken en Surinamers/Antillianen in Nederland. Hier komt uit naar voren dat Turkse vrouwen het hoogste risico lopen voor zowel een depressieve stoornis als een angststoornis. Vergeleken met de Nederlandse groep scoren ook Turkse en Marokkaanse mannen hoog. Surinamers/Antillianen scoren juist lager dan Nederlanders. Uit onderzoek van Hale, Raaijmakers, Muris en Meeus (2005) onder Nederlandse kinderen komt naar voren dat schoolangst meer gerapporteerd wordt door kinderen die tot een etnische minderheid behoren dan door blanke kinderen.

Een verklaring voor waarom etnische minderheden meer angst ervaren, kan liggen in het feit dat deze groepen vaak lagere inkomens hebben, meer risico lopen op het ervaren van discriminatie en geweld, vaker verslavende middelen gebruiken en dat er in deze groepen meer kans is op tienerzwangerschappen (Safren et al., 2000). Dit alles kan invloed hebben op hun psychologische gezondheid. Ook kunnen verklarende factoren te zoeken zijn in de migrantenstatus (De Wit et al., 2007), culturele verschillen (Comino et al., 2001) of de opvoedingsstijl (Bernstein et al., 1990). Dat de mate van angst met migrantenstatus te maken kan hebben, blijkt uit het feit dat Turken die in Turkije wonen minder angstig zijn dan Turken die naar Nederland zijn verhuisd (De Wit et al., 2007).

Schoolangst, separatieangst en sekse

Er zijn verschillende onderzoeken gedaan naar de relatie tussen sekse en verschillende angstsymptomen en internaliserende problemen. Regelmatig komt naar voren dat meisjes meer angsten rapporteren dan jongens (Bumham & Lomax, 2009; Carter et al., 2010; Olino,

Klein, Lewinsohn, Rohde & Seeley, 2010). Carter en collega's (2010) en Olini en collega's (2010) menen echter dat deze verschillen pas vanaf de pubertijd ontstaan. Ook wat betreft de ontwikkeling van angstsymptomen laten Carter en collega's (2010) zien dat er verschillen zijn tussen jongens en meisjes. Meisjes hebben een iets hoger niveau van gegeneraliseerde angsten dan jongens en dit niveau stijgt daarnaast ook meer bij meisjes dan bij jongens. Dit onderzoek werd gedaan bij kinderen tot elf jaar. Deze kleine verschillen wat betreft angstniveau en angstontwikkeling zouden volgens Carter en collega's (2010) kunnen betekenen dat er tijdens de adolescentie een wat groter verschil ontstaat tussen het niveau van angst bij jongens en meisjes.

De meeste onderzoeken naar angst concentreren zich op angsten of internaliserende problemen in het algemeen. Er is nog weinig onderzoek gedaan naar de verschillen tussen jongens en meisjes op niveau en ontwikkeling van de specifieke angstsymptomen separatieangst en schoolangst. Iets meer onderzoek is gedaan naar de verschillen tussen etnische groepen op deze symptomen, maar veel van dit onderzoek is afkomstig uit het buitenland. Daarnaast heeft het meeste onderzoek zich gericht op de verschillen in angstniveau. Dit onderzoek zal zich, naast angstniveaus, ook richten op de verschillen in de *ontwikkeling* van schoolangst en separatieangst. Voor een goede behandeling van schoolangst en separatieangst is een duidelijk inzicht in de verklarende factoren belangrijk. In dit onderzoek zal ingegaan worden op culturele achtergrond en sekse, om te bekijken of in deze aspecten mogelijk een verklaring te vinden is voor het ontstaan en aanhouden van angstsymptomen. Om dit te onderzoeken, wordt er gebruik gemaakt van de volgende onderzoeksvragen: (1) Is er verschil tussen allochtone en autochtone scholieren in Nederland in de verandering in gemiddelde scores van separatieangst en is dat anders voor jongens en meisjes? (2) Is er verschil tussen allochtone en autochtone scholieren in Nederland in de verandering in gemiddelde scores van schoolangst en is dat anders voor jongens en meisjes?

METHODE

Procedure

Dit onderzoek maakt deel uit van een grotere longitudinale studie *Angst en Identiteit bij Adolescenten* van Hale en Raaijmakers (2010). In 2008 zijn reguliere middelbare scholen in Nederland benaderd om mee te doen aan het onderzoek en in 2009 en 2010 zijn zo veel

mogelijk van deze scholen opnieuw in het onderzoek betrokken. Er is dus sprake van een selecte steekproef. De totale onderzoeksgroep bestaat dus uit respondenten die één of meerdere malen aan het onderzoek hebben deelgenomen. In dit onderzoek is gebruik gemaakt van de data van de eerste en tweede meetronde.

Participanten

Bij reguliere middelbare scholen in Nederland is bij havo- en vwo-scholieren een vragenlijst afgenomen. Om de *angstontwikkeling* te onderzoeken, zijn in dit onderzoek de respondenten gebruikt die zowel in de eerste als tweede meetronde de vragenlijst hebben ingevuld. In totaal hebben 454 leerlingen de vragenlijst ingevuld. Van het totale aantal leerlingen bestaat 45,2% uit jongens ($N=205$) en 54,8% uit meisjes ($N=249$) en is 84,4% autochtoon ($N=383$) en 15,6% allochtoon ($N=71$). De meeste leerlingen zijn geboren in 1994 (49,8%, $N=226$) en 1995 (34,4%, $N=156$). Van het totale aantal scholieren zit 31,3% op de havo ($N=142$), 17,4% op het vwo ($N=79$), 37% in een havo/vwo-klas ($N=168$) en 14,3% op het gymnasium ($N=65$). In de analyse zijn de 432 leerlingen opgenomen die op beide tijdstippen alle items hebben ingevuld voor separatieangst en schoolangst.

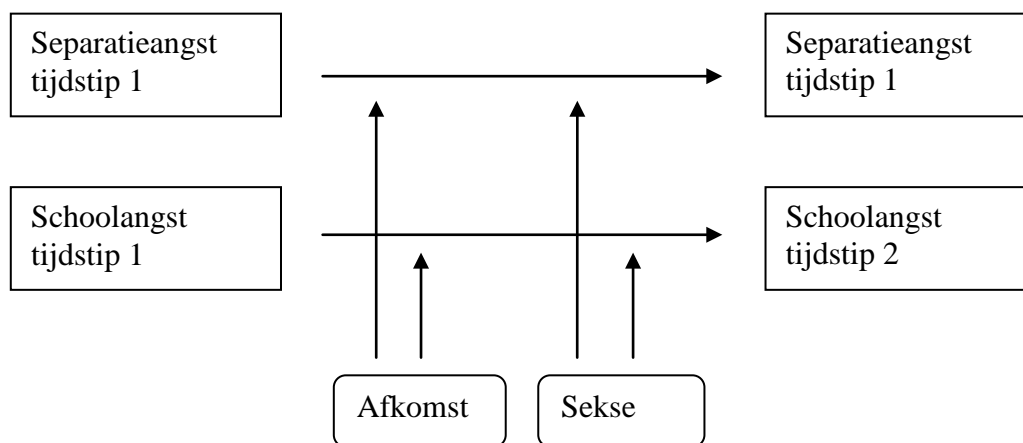
Instrumenten

De gebruikte vragenlijst is opgedeeld in vragen over achtergrond, het welbevinden, culturele identificatie, (specifieke) identiteit, gezinscohesie, angstsymptomen, gezinsklimaat, middelengebruik en delinquentie. In dit onderzoek wordt gebruik gemaakt van de vragen over sekse, afkomst, separatieangst en schoolangst. Met betrekking tot de variabele afkomst is gekozen voor een indeling in allochtoon en autochtoon. Hierbij is gebruik gemaakt van de achtergrondvariabele geboorteland kind, geboorteland vader en geboorteland moeder. De respondent valt in de categorie autochtoon als zowel kind, vader als moeder geboren is in Nederland. Wanneer kind, vader of moeder geboren is in een ander land dan Nederland valt de respondent in de categorie allochtoon. De variabelen separatieangst en schoolangst maken deel uit van een vragenlijst voor angstsymptomen voor middelbare scholieren, namelijk de Screen for Child Anxiety Related Emotional Disorders (SCARED). De SCARED, Nederlandse vertaling en revisie door Muris en collega's (SCARED-R), is een vragenlijst voor het screenen van angststoornissen bij kinderen, ook in algemene populaties. De subschalen zijn gekoppeld aan de categorieën in de DSM IV (American Psychiatric Association, 2000): separation anxiety disorder, generalised anxiety disorder, social phobia, panic disorder, obsessive-compulsive disorder, specific phobia, and posttraumatic stress

disorder. De SCARED-R beschikt over goede interne consistentie van het totaal van subschalen en scores, voldoende test-retest betrouwbaarheid en het maakt goed onderscheid tussen angstproblemen en andere gedragsproblemen. Daarnaast correleert De SCARED-R goed met andere instrumenten om angst te meten, zoals de Spence Children's Anxiety Scale en is het gevoelig voor behandelingseffecten. (Simon & Bögels, 2009). In de SCARED-R staan acht vragen over separatieangst en vier vragen over schoolangst. Separatieangst wordt gemeten door het optellen van de scores op acht items die beantwoord kunnen worden met bijna nooit (1), soms (2) of vaak (3). Hoe hoger de score, hoe meer separatieangst de respondent laat zien. Voorbeelditems zijn: "Ik blijf bij mijn ouders, waar ze ook heen gaan" en "Ik word bang als ik niet thuis slaap". De variabele schoolangst bestaat uit vier items met dezelfde mogelijke antwoordmogelijkheden als separatieangst, namelijk bijna nooit (1), soms (2) of vaak (3). Naar mate de score op de items hoger wordt, laat de respondent meer schoolangst zien. Een voorbeelditem van schoolangst is: "Ik krijg hoofdpijn of buikpijn als ik op school ben".

Data-analyse

Van de acht items over separatieangst en de vier items over schoolangst zijn voor beide meetmomenten schalen geconstrueerd. De schaal voor separatieangst voor het eerste meetmoment heeft een tamelijk goede betrouwbaarheid ($\alpha=.642$). Voor het tweede meetmoment is de betrouwbaarheid eveneens tamelijk goed ($\alpha=.699$). Wat betreft schoolangst heeft de geconstrueerde schaal voor meetmoment een matige betrouwbaarheid ($\alpha=.591$) en voor meetmoment twee een tamelijk goede betrouwbaarheid ($\alpha=.621$). Om te onderzoeken of de onafhankelijke variabelen sekse en afkomst samenhangen met de ontwikkeling van separatieangst en/of schoolangst tussen twee meetmomenten is gebruik gemaakt van een repeated measures design. Allereerst wordt gekeken naar de hoofd- en interactie-effecten van tijd, afkomst en sekse op de mate van separatieangst en schoolangst. Als er geen interactie-effecten worden gevonden, wordt gekeken naar de hoofdeffecten van de onafhankelijke variabelen op de ontwikkeling van separatieangst en schoolangst. Daarna wordt gekeken of er op univariaat niveau verschillen zijn in de angstonwikkeling. In figuur 1 is het conceptueel model weergegeven dat hoort bij het huidige onderzoek.

Figuur 1. Conceptueel model

RESULTATEN

In dit onderzoek is gebruik gemaakt van een repeated measures design om de onderzoeksvragen te beantwoorden. In tabel 1 zijn de significanties opgenomen van alle hoofd- en interactie-effecten op multivariaat niveau met de bijbehorende waarden van verklaarde varianties. Er zijn hoofdeffecten gevonden van tijd, afkomst en sekse. Er zijn echter geen interactie-effecten gevonden. Dit betekent dat de ontwikkeling van de mate van schoolangst en separatieangst niet anders lijkt te zijn bij allochtone scholieren dan de ontwikkeling bij autochtone scholieren en dat er tevens geen verschil is in angstontwikkeling tussen jongens en meisjes. De factor tijd verklaart bijna 3% van de variantie in scores, afkomst tevens bijna 3% en de factor sekse verklaart 6%. Dit zijn allemaal kleine effecten. Hierna zullen de resultaten worden gerapporteerd per afhankelijke variabele, beginnend met de variable separatieangst.

Tabel 1. Significanties van hoofd- en interactie-effecten op multivariaat niveau.

	Significantie	Verklaarde variantie
Tijd	0.004	0.026
Afkomst	0.002	0.029
Sekse	0.000	0.060
Tijd * afkomst	0.311	0.005
Tijd * sekse	0.179	0.008
Afkomst * sekse	0.077	0.012
Tijd * afkomst * sekse	0.353	0.005

Separatieangst

In tabel 2 zijn de beschrijvende statistieken weergegeven voor separatieangst. Bij separatieangst is een hoofdeffect gevonden van tijd, namelijk $p = .009$. Dit betekent dat de scores van separatieangst op tijdstip 1 significant verschillen van die op tijdstip 2. In tabel 2 is te zien dat de gemiddelde score in de loop van de tijd afneemt van 10.634 naar 10.167. Bij de onafhankelijke variabele afkomst is een significantie op separatieangst gevonden van $p = .050$. Afkomst heeft dus net geen significant effect op separatieangst, maar zit op de grens. Uit tabel 3 blijkt dat allochtonen gemiddeld genomen hoger scoren op separatieangst dan autochtonen, maar dit gegeven moet dus met enige voorzichtigheid worden geïnterpreteerd. Er is een hoofdeffect te vinden van sekse op separatieangst, waarbij $p < .001$. Hierbij scoren meisjes op beide tijdstippen hoger dan jongens, wat terug te vinden is in tabel 2.

Tabel 2. *Beschrijvende statistieken van separatieangst.*

	Afkomst	Sekse	Gemiddelde	Standaardafwijking	Aantal
Separatieangst 1	Autochtoon	Jongen	9,994	1,677	165
		Meisje	11,075	2,406	199
		Totaal	10,585	2,172	364
	Allochtoon	Jongen	10,438	1,544	32
		Meisje	11,301	2,253	36
		Totaal	10,897	1,986	68
	Totaal	Jongen	10,066	1,660	197
		Meisje	11,111	2,380	235
		Totaal	10,634	2,145	432
Separatieangst 2	Autochtoon	Jongen	9,539	1,655	165
		Meisje	10,523	2,269	199
		Totaal	10,077	2,070	364
	Allochtoon	Jongen	10,406	3,057	32
		Meisje	10,861	2,059	36
		Totaal	10,647	2,567	68
	Totaal	Jongen	9,680	1,968	197
		Meisje	10,575	2,237	235
		Totaal	10,167	2,163	432

Schoolangst

In tabel 3 zijn de beschrijvende statistieken te vinden van schoolangst. Er is geen sprake van een hoofdeffect van tijd op de scores van schoolangst tussen tijdstip 1 en tijdstip 2 ($p = .133$). Op tijdstip 1 is de gemiddelde score op schoolangst 5.116 en op tijdstip 2 is deze 5.160, wat ook te zien is in tabel 3. Het gemiddelde stijgt dus wel iets in de tijd, maar dit verschil is niet significant. Er is wel een significant hoofdeffect aanwezig van de variabele afkomst op de gemiddelde scores van schoolangst ($p = .001$). Allochtone scholieren scoren gemiddeld hoger dan autochtone scholieren op beide tijdstippen. In tabel 3 zijn de gemiddelde scores te zien van allochtonen en autochtonen op tijdstip 1 en tijdstip 2. Tevens is er een significant hoofdeffect gevonden van sekse, namelijk $p = .009$. Jongens scoren gemiddeld hoger dan meisjes. Deze gegevens zijn te vinden in tabel 3.

Tabel 3. *Beschrijvende statistieken van schoolangst.*

	Afkomst	Sekse	Gemiddelde	Standaardafwijking	Aantal
Schoolangst 1	Autochtoon	Jongen	5,067	1,100	165
		Meisje	5,040	1,442	199
		Totaal	5,052	1,296	364
	Allochtoon	Jongen	5,719	1,746	32
		Meisje	5,222	1,495	36
		Totaal	5,456	1,625	68
	Totaal	Jongen	5,173	1,246	197
		Meisje	5,068	1,448	235
		Totaal	5,116	1,359	432
Schoolangst 2	Autochtoon	Jongen	5,109	1,148	165
		Meisje	5,020	1,432	199
		Totaal	5,060	1,310	364
	Allochtoon	Jongen	6,250	1,901	32
		Meisje	5,194	1,470	36
		Totaal	5,691	1,756	68
	Totaal	Jongen	5,294	1,361	197
		Meisje	5,047	1,436	235
		Totaal	5,160	1,406	432

DISCUSSIE

Er is in dit onderzoek geen verschil gevonden tussen allochtone en autochtone scholieren in Nederland in de verandering in gemiddelde scores van schoolangst en separatieangst. Ook is hierbij geen verschil gevonden tussen jongens en meisjes. Dit betekent dat de ontwikkeling van de mate van schoolangst en separatieangst niet anders lijkt te zijn bij allochtone scholieren dan de ontwikkeling bij autochtone scholieren. Ook is er geen verschil in de ontwikkeling van zowel schoolangst als separatieangst tussen allochtone meisjes en allochtone jongens en tussen autochtone meisjes en autochtone jongens. Dit lijkt overeen te komen met de bevindingen van Hale en collega's (2009). Zij vonden namelijk alleen sekseverschillen voor gegeneraliseerde angstsymptomen. Er zijn daarentegen wel enkele hoofdeffecten gevonden van tijd, afkomst en sekse op separatieangst en schoolangst.

Allereerst zal besproken worden hoe in dit onderzoek de angstonwikkeling in de tijd verloopt bij de respondenten. De uitkomsten zullen worden vergeleken met eerder gevonden resultaten uit de wetenschappelijke literatuur. Hierna zal het hoofdeffect van afkomst op separatieangst en schoolangst worden besproken en worden gerelateerd aan de literatuur. Ten derde zal de invloed van sekse op de gemiddelde scores van de scholieren worden besproken. Als laatste zal een aantal implicaties van dit onderzoek worden genoemd en aanbevelingen worden gedaan voor toekomstig onderzoek.

Tijd

De mate van zelfgerapporteerde separatieangst blijkt in de loop der tijd af te nemen en de mate van schoolangst blijft gelijk. Deze bevindingen gelden voor de gehele groep respondenten. Dit komt niet geheel overeen met de studie van Hale en collega's (2009). Zij vonden een lichte vermindering van zowel separatieangst als schoolangst. Van Oort, Greaves-Lord, Verhulst, Ormel en Huizink (2009) vonden dat de mate van verschillende angstsymptomen, waaronder ook de mate van separatieangstsymptomen, in het begin van de adolescentie afneemt, waarna het in de midden of late adolescentie weer iets toeneemt. Een verklaring voor dit verloop die Van Oort en collega's (2009) noemen, is dat tijdens de late kindertijd lichamelijke veranderingen optreden. Dit is tevens de periode dat kinderen de overstap maken van basisonderwijs naar voorgezet onderwijs, wat vaak een stressvolle periode is. Gedurende de vroege en midden adolescentie krijgen jongeren meer behoefte aan ontdekken, wat vaak naar voren komt doordat zij meer risicovol gedrag vertonen. Dit heeft te

maken met de behoefte aan meer autonomie en onafhankelijkheid (Kelley, Schochet, & Landry, 2004, zoals geciteerd in Van Oort et al., 2009). Van Oort en collega's (2009) suggereren dat de mate van verschillende angstsymptomen wellicht op dat moment lager is, omdat dat nodig is voor het maken van de eerste stappen in deze richting. Wanneer de jongeren eenmaal meer autonoom en zelfstandig zijn echter, zijn de verwachtingen van volwassenen om hen heen hoog. Dit gaat vaak gepaard met onzekerheden en zorgen, waardoor wellicht de toename in angsten te verklaren is.

Afkomst

Allochtone scholieren laten meer schoolangst zien dan hun autochtone medescholieren en scoren tevens hoger op separatieangst. Dit laatste gegeven moet echter voorzichtig geïnterpreteerd worden, omdat het verschil net op de grens zit van significant. Het is niet met zekerheid te zeggen of deze gevonden verschillen tussen allochtonen en autochtonen berusten op toeval. Deze bevindingen komen overeen met eerdere onderzoeken (Safren et al., 2000; Hale et al., 2005). Dat volgens dit onderzoek de groepen niet verschillen in de ontwikkeling, komt niet overeen met onderzoek van Lyon en Cotler (2007). Zij concludeerden namelijk dat het verschil tussen blanke scholieren en scholieren uit een etnische minderheid groeiend is. Dit onderzoek is echter afkomstig uit de Verenigde Staten en is dus moeilijk te generaliseren naar Nederlandse scholieren. Doordat de beide groepen in dit onderzoek niet verschillen in de ontwikkeling van schoolangst en separatieangst, lijkt het erop dat de verschillen in niveaus tussen allochtone en autochtone scholieren hierop door de tijd ongeveer gelijk blijft. Een verklaring voor de hogere scores van allochtonen op de angstsymptomen kan liggen in de mate van identificatie met de culturele groep. Anderson en Mayes (2010) suggereren dat sterke identificatie met een culturele groep zou kunnen beschermen tegen angsten en depressie. Daarnaast brengt het acculturaliseren een aantal processen met zich mee die de kunnen zorgen voor stress, zoals exploratie van de identiteit, generatieconflicten en de behoefte aan autonomie. Problemen in deze processen kunnen leiden tot meer internaliserende symptomen (Anderson & Mayes, 2010). Een andere factor die van invloed kan zijn op de mate van angst is steun van ouders en vrienden. Wanneer een jongere veel steun van familie en vrienden ervaart, kan dit wellicht tot gevolg hebben dat hij of zij minder depressieve symptomen en angstsymptomen rapporteert (Spielberger, 1973, zoals geciteerd in Anderson & Mayes, 2010).

Sekse

Er zijn tevens opvallende verschillen gevonden tussen jongens en meisjes in dit onderzoek. Jongens laten meer schoolangst zien dan meisjes, terwijl meisjes meer separatieangst laten zien. In het meeste voorgaande onderzoek kwam naar voren dat meisjes meer angstsymptomen hebben dan jongens (Bumham & Lomax, 2009; Carter et al., 2010; Olino et al., 2010). Deze onderzoeken zijn vaak echter niet gedaan naar de specifieke symptomen separatieangst en schoolangst, wat het verschil in uitkomsten zou kunnen verklaren. Het lijkt erop dat het verschil tussen jongens en meisjes op zowel schoolangst als separatieangst gelijk blijft, omdat in dit onderzoek geen verschillen zijn gevonden in de angstonwikkeling tussen deze twee groepen. Uit onderzoek van Van Oort en collega's (2009) bleek ook dat de verschillen tussen jongens en meisjes stabiel blijven gedurende de adolescentie, alleen bleken meisjes meer angstsymptomen te hebben dan jongens. Volgens onderzoek van Carter en collega's (2010) was er wel verschil in ontwikkeling tussen jongens en meisjes op gegeneraliseerde angsten. Het niveau hiervan steeg namelijk meer bij meisjes dan bij jongens. Een verklaring voor dit verschil in uitkomsten zou kunnen zijn dat dit onderzoek werd gedaan bij kinderen tot elf jaar, wat zou kunnen betekenen dat de verschillen in ontwikkeling verdwijnen tegen de tijd dat de scholieren in de adolescentie komen. Om deze verschillen in sekse op de mate van verschillende angstsymptomen te verklaren, zal meer onderzoek gedaan moeten worden.

Implicaties

Dit onderzoek kent een aantal beperkingen. Allereerst is het aantal allochtone respondenten in dit onderzoek klein, in verhouding tot het aantal autochtone respondenten. Omdat deze groep zo klein is, zijn niet de verschillende etnische minderheden afzonderlijk onderzocht (Hale et al., 2005). De resultaten uit dit onderzoek zijn daarom waarschijnlijk moeilijk te generaliseren naar alle scholieren in Nederland. Op scholen waar naar verhouding meer allochtonen zitten dan de scholen in dit onderzoek, worden wellicht andere resultaten gevonden. Hier zou de verklaring over de confrontatie met een andere cultuur wellicht ook in mindere mate gelden. Meer onderzoek naar dit onderwerp is nodig. Een tweede beperking van dit onderzoek is dat de respondenten deel uitmaken van de algemene populatie van scholieren, waardoor de conclusies wellicht niet te generaliseren zijn naar de klinische populatie (Hale et al., 2008). Een derde beperking is dat in dit onderzoek slechts gebruik gemaakt van één meetinstrument, namelijk een vragenlijst. Naast een vragenlijst zou er voor een compleet beeld van de angstsymptomen onder scholieren ook gebruik gemaakt kunnen worden van andere

meetinstrumenten, zoals gestructureerde interviews bij ouders (Hale et al., 2009). Een vierde beperking is dat de uitkomsten van het huidige onderzoek uitsluitend berust zijn op zelfrapportage. In dit geval komt de data alleen van de scholieren zelf, waarbij zij sociaal wenselijke antwoorden kunnen geven of een vertekend beeld van hun eigen gedrag kunnen hebben.

Toekomstig onderzoek zou zich meer kunnen richten op onderzoek naar angstontwikkeling bij allochtonen in Nederland. In dit onderzoek was de groep allochtonen te klein om per groep de ontwikkeling van angstsymptomen te onderzoeken. In toekomstig onderzoek zou een grotere groep allochtonen van verschillende etnische minderheidsgroepen onderzocht kunnen worden om meer duidelijkheid te krijgen over de verschillen in ontwikkeling tussen deze groepen. Tevens kan dan gekeken worden naar eventuele verklaringen voor deze verschillen. Ten tweede zou meer onderzoek naar de verschillende angstsymptomen, waaronder separatieangst en schoolangst, kunnen bijdragen aan de kennis op dit gebied. In het onderzoek kan het aan de betrouwbaarheid bijdragen om naast zelfrapportage van scholieren ook andere betrokkenen in het onderzoek te betrekken, zoals ouders. Specifiek voor schoolangst zou ook de leerkracht betrokken kunnen worden bij het onderzoek. Nog een aanbeveling voor toekomstig onderzoek is dat er meer gebruik gemaakt kan worden van longitudinaal onderzoek. Longitudinaal onderzoek naar angstsymptomen in Nederland is zeer schaars. Het huidige onderzoek heeft deel uitgemaakt van een grotere longitudinale studie met twee meetmomenten. Meer inzicht in de ontwikkeling van angst kan verkregen worden als er drie of meer meetmomenten in het onderzoek worden betrokken.

ABSTRACT

Background. Recent scientific literature shows that separation anxiety and school anxiety are related. Studies show that ethnic minorities report more anxiety than ethnic majorities. Also, girls generally report a higher level of anxiety than boys, but not all studies show this difference. These types of anxiety can have serious consequences for the daily functioning of adolescents, also at a later age. Not many studies have aimed on the *development* of specific anxiety symptoms such as separation anxiety and school anxiety. Also, not enough research has been done in the Netherlands. **Aim.** The aim of this study is to examine if differences exist in the development of separation anxiety and school anxiety between minority students and majority students in the Netherlands and between boys and girls. **Methods.** 432 high

school students from classes of various havo and vwo schools in the Netherlands answered a questionnaire two times, of which a part was focused on anxiety symptoms. A repeated measures design was used to answer the research questions. **Results.** The results show that there were no effects of interaction, but main effects of time, background and sex were found. **Conclusion.** The results indicate that there are no differences in the development of separation anxiety and school anxiety between students with different ethnic backgrounds and between boys and girls. School anxiety did not change over time and separation anxiety decreased over time. Also, minority students reported a higher level of separation anxiety and school anxiety than majority students. Girls reported more separation anxiety than boys, and boys reported more school anxiety.

Keywords. Separation anxiety, school anxiety, cultural background, sex, adolescence.

LITERATUURLIJST

- American Psychiatric Association, (2000). *Beknopte handleiding bij de Diagnostische Criteria van de DSM-IV-TR*. Amersfoort: drukkerij Wilco.
- Anderson, E. R., & Mayes, L. C. (2010). Race/ethnicity and internalizing disorders in youth: A review. *Clinical Psychology Review, 30*, 338–348.
- Bernstein, G. A. & Borchardt, C. M. (1996). School Refusal: Family Constellation and Family Functioning. *Journal of Anxiety Disorders, 10, 1*, 1-19.
- Bernstein, G. A., Svingen, P. H. & Garfinkel, B. D. (1990). School Phobia: Patterns of Family Functioning. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 29* (1), 24-30.
- Broadwin, (1932). A Contribution to the Study of Truancy. *American Journal of Orthopsychiatry, 2* (3), 253-259.
- Bumham, J. J. & Lomax, R. G. (2009). Examining Race/Ethnicity and Fears of Children and Adolescents in the United States: Differences Between White, African American, and Hispanic Populations. *Journal of Counseling & Development, 87*, 387-393.
- Carter, A. S., Godoy, L., Wagmiller, R. L., Veliz, P., Marakovitz, S., & Briggs-Gowan, M. J. (2010). Internalizing Trajectories in Young Boys and Girls: The Whole is Not a Simple Sum of its Parts. *Journal of Abnormal Child Psychology, 38*, 19–31.
- Comino, E. J., Silove, D., Manicavasagar, V., Harris, E. & Harris, M. F. (2001). Agreement in

- symptoms of anxiety and depression between patients and GPs: the influence of ethnicity. *Family Practice*, 18 (1), 71-77.
- De Wit, M. A. S., Tuinebreijer, W. C., Dekker, J., Beekman, A. J. T. F., Gorissen, W. H. M., Schrier, A. C., Penninx, B. W. J. H., Komproe, I. H. & Verhoeff, A. P. (2008). Depressive and anxiety disorders in different ethnic groups. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 43, 905-912.
- Doobay, A. (2008). School refusal behavior associated with separation anxiety disorder: A cognitive-behavioral approach to treatment. *Psychology in the Schools*, 45 (4), 261-272.
- Elliott, J. G. (1999). Practitioner review: School refusal: Issues of conceptualisation, assessment, and treatment. *Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, 40 (7), 1001-1012.
- Flakierska-Pranquin, N., Lindström, M. & Gillberg, C. (1997). School phobia with separation anxiety disorder: A comparative 20- to 29-year follow-up study of 35 school refusers. *Comprehensive Psychiatry*, 38 (1), 17-22.
- Fujita, M., Fujiwara, J., Maki, T., Shibasaki, K. Shigeta, M. & Nii, J. (1999). Pediatric chronic daily headache associated with school phobia. *Pediatrics International*, 51 (5), 621-625.
- Ginsburg, G. S. & Silverman, W. K. (1996). Phobic and Anxiety Disorders in Hispanic and Caucasian Youth. *Journal of Anxiety Disorders*, 10 (6), 517-528.
- Hale III, W. W., Klimstra, T. A., Wijsbroek, S. A. M., Raaijmakers, Q. A. W., Muris, P., Van Hoof, A. & Meeus, W. H. J. (2009). Ontwikkelingstrajecten van angstsymptomen: een vijfjarig prospectief onderzoek onder adolescenten uit de algemene populatie. *Tijdschrift voor psychiatrie*, 51, 21-30.
- Hale III, W. W., Raaijmakers, Q., Muris, P. & Meeus, W. (2005). Psychometric Properties of the Screen for Child Anxiety Related Emotional Disorders (SCARED) in the General Adolescent Population. *Journal of American Academic Child Adolescent Psychiatry*, 44 (3), 283-290.
- Hayward, C., Wilson, K. A., Lagle, K., Kraemer, H. C., Killen, J. D. & Taylor, C. B. (1995). The developmental psychopathology of social anxiety in adolescents. *Depression and Anxiety*, 25 (3), 200-206.
- Kearney, C. A., Eisen, A. R. & Silverman, W. K. (1995). The legend and Myth of School Phobia. *School Psychology Quarterly*, 10 (1), 65-85.
- Kearney, C. A. (2002). Identifying the Function of School Refusal Behavior:

- A Revision of the School Refusal Assessment Scale. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 24 (4), 235-245.
- Kearney, C. A. (2007). Forms and functions of school refusal behavior in youth: an empirical analysis of absenteeism severity. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 48 (1), 53-61.
- King, N. J. & Bernstein, G. A. (2001). School refusal in children and adolescents: A review of the past 10 years. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 40 (2), 197-205.
- Lyon, A. R. & Cotler, S. (2007). Toward Reduced Bias and increased Utility in the Assessment of Refusal Behavior: The Case for Diverse Samples and Evaluations of Context. *Psychology in the Schools*, 44 (6), 551-565.
- Martin, C., Cabrol, S., Bouvard, M. P., Lepine, J. P., & Mouren-Simeoni, M. C. (1999). Anxiety and Depressive Disorders in Fathers and Mothers of Anxious School-Refusing Children. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 38 (7), 916-922.
- McShane, G., Walter, G. & Rey, J. M. (2001). Characteristics of adolescents with school refusal. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 35 (6), 822-826.
- Olino, T. M., Klein, D. N., Lewinsohn, P. M., Rohde, P. & Seeley, J. R. (2010). Latent trajectory classes of depressive and anxiety disorders from adolescence to adulthood: descriptions of classes and associations with risk factors. *Comprehensive Psychiatry*, 51, 224-235.
- Ollendick, T. H., Lease, C. A., & Cooper, C. (1993). Separation Anxiety in Young Adults: A Preliminary Examination. *Journal of Anxiety Disorders*, 7, 293-305.
- Pina, A. A., Zerr, A. A., Gonzales, N. A. & Ortiz, C. D. (2009). Psychosocial Interventions for School Refusal Behavior in Children and Adolescents. *Child Development Perspectives*, 3 (1), 11-20.
- Poulton, R., Milne, B. J., Craske, M. G. & Menzies, R. G. (2001). A longitudinal study of the etiology of separation anxiety. *Behaviour Research and Therapy*, 39, 1395-1410.
- Prabhuswamy, M., Srinath, S., Girimaji, S. & Seshadri, S. (2007). Outcome of children with school refusal. *Indian Journal of Pediatrics*, 74 (4), 375-379.
- Raeff, C. (2010). Independence and Interdependence in Children's Developmental Experiences. *Child Developmental Perspectives*, 4 (1), 31-36.
- Safren, S. A., Gonzalez, R. E., Horner, K. J., Leung, A. W., Heimberg, R. G. & Juster, H. R. (2000). Anxiety in Ethnic Minority Youth. *Behavior Modification*, 24 (2), 147-183.

- Simon, E. & Bögels, S. M. (2009). Screening for anxiety disorders in children. *European Child & Adolescent Psychiatry, 18* (10), 625-634.
- Toren, P., Sadeh, M., Wolmer, L., Eldar, S., Koren, S., Weizman, R. & Laor, N. (2000). Neurocognitive Correlates of Anxiety Disorders in Children: A Preliminary Report. *Journal of Anxiety Disorders, 14* (3), 239-247.
- Van Oort, F. V. A., Greaves-Lord, K., Verheulst, F. C., Ormel J. & Huizink, A. C. (2009). The developmental course of anxiety symptoms during adolescence: the TRAILS study. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 50* (10), 1209–1217.
- Wicks-Nelson, R., & Israel, A. (2006). *Behavior disorders of childhood*. New Jersey: Prentice Hall.
- Wren, F. J., Berg, E. A., Heiden, L. A., Kinnamon, C. J., Ohlson, L. A., Bridge, J. A., Birmaher, B. & Pilaer Bernal, M. (2007). Childhood Anxiety in a Diverse Primary Care Population: Parent-Child Reports, Ethnicity and SCARED Factor Structure. *Journal of American Academic Child Adolescent Psychiatry, 46* (3), 332-340.